

A DÉLVIDÉKTŐL DÉL-AMERIKÁIG

Az első magyar református templom Brazíliában

SZÁMUNKRA ez a dél-amerikai ügy külön érdekes, mégpedig azért, mert Trianon után az utódállamokból tömegesen vándoroltak a magyarok e távoli földrészre. Ma is csak találgatják, becsülgetik a hozzáértők, vajon hányan. A Református Világszemle 1935. februári számában Apostol János²⁸ tollából megjelent egy tudósítás, amely tartalmaz erre vonatkozó adatokat. Hivatkozik Szelecz Arnold²⁹: *Sao Paolo földrajza* című munkájára, amely a *Brazíliai Magyarság* – nyilván ottani kiadó – megbízásából készült, s amely könyv 1934-ben jelent meg Sao Paulóban. A minket érdeklő rész így szól: „1908–1927-ig a hivatalos adatok alapján csak 6152 magyar van Brazíliában”. Következett az első világháború utáni békediktátum, majd a magyarok tömeges

---

²⁸ Apostol János: (Kiskunhalas, 1903. 04. 09. – Sao Paulo, 1991. 07. 15.) Ref. lelkész. [...] Járt Japánban, Kínában Ceylon szigetén, Egyiptomban és a Szentföldön. A Magyarországi Református Egyetemes Zsinat 1932-ben három évre kiküldte Brazíliába, hogy az ottani magyar reformátusokat összefogja, és egyházat szervezen. Három évre érkezett, és 59 évet töltött ugyanannál a brazíliai egyházközségnél Sao Paulóban. – Enciclopaedia Hungarica, Calgary, 1992. (Hungarian Ethnic Lexicon Foundation kiadása) Apostolról azt az anekdotát őrizték meg ismerősei, hogy bármerre járt, mindenütt nyomot hagyott maga után. Tokióban például a pályaudvar csarnokának mennyezetére korommal felírta: Itt járt Apostol János. Egyiptomban valamelyik piramis egyik kövén hagyta kézjegyet.

²⁹ Szelecz Arnold (Pér, 1900 – Sao Paulo, 1972.) – Misszionárius, egyházszervező. A Pannonhalmi Szemle felelős kiadója volt. Pannonhalmán jelölték őt a brazíliai magyarok első lelképásztorául. 1931. március 23-án érkezett Sao Paulóba. 1934-ben már 11 szervezett csoportja volt. Lovon, gyalog eljutott messze tájak magyarjai közé. Árpádfalván, az akkori idők legnagyobb brazíliai magyar településén templomot építtetett. 41 éven át végezte missziós munkáját. Rengeteg kiadvánnyal segítette híveit és általában az ott élő magyarokat. – Az Enciclopaedia Hungarica adatai.

vándorlása. A tudósítás így folytatódik: „Román útlevelemmel 21741-en jöttek, akik közül 15893 biztosan magyar, jugoszláv útlevelemmel 20503 személy s ebből 12436 szintén magyar, az osztrák útlevelemmel jöttek közül 1580, a csehszlovák jelzésűek közül néhány száz magyar. Így tehát a különböző országok magyarjait összesítve 38538-at kapunk. Megjegyezve, hogy ezek mind Santosban léptek partra, a többi brazil kikötőben a különböző országokból jövők közül legalább 14207 volt a magyar. Így végeredményben 52240 magyart mutathatunk ki a hivatalos adatok felhasználásával, azonban semmi kétség, hogy ennél jóval nagyobb az itt élő magyarok száma, mert a szomszédos Uruguayból, Argentínából is sokan jöttek át. De meg a kórházak statisztikai adatai is azt mutatják a hozzáértő szemében, hogy a brazíliai magyarság számát nagyozolás nélkül tehetjük 80000-re.”

A lapban találtak közül három dologra hívjuk fel a figyelmet. Először is arra, hogy az SHS államhoz került magyarokból aránytalanul a legnagyobb számban vándoroltak Dél-Amerikába. Igazolja ez azt a tézisünket, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – a két világháború közötti időben a délszláv államban éltek a magyarok a legnagyobb elnyomatásban.

A másik érdekesség, hogy a későbbi számokba már Apostol Jánosné küldi a tudósításokat, s ez megérdemli, hogy bővebben foglalkozzunk vele.

Az 1935. novemberi számban Sao Paulo, 1935. aug. 28. keltezéssel: *Az első református magyar templom felszentelése Brazíliában* cím alatt jelent meg a tudósítás, s a szerző itt már így jelöli magát: Apostol Jánosné Keck Herminka. A szerző a családjának szánt levelet közöltet, s így kezdi: *Édes Anyukámék!* A számunkra ebben az a különös, hogy nevezett Herminka édes nővére annak a Keck, illetve Kek Zsigmondnak, akit már emlegettünk, s aki, ugyebár, szintén református lelkész volt a Délvidéken 1944 végéig, amikor megbízták a titói, kommunista, magyar napilap szerkesztőségének felállításával. Kek Zsigmond tagja lett a titói állam országgyűlésének, úgyszintén a Jugoszláv Kommunista Párt legfelsőbb vezetésének. Emellett ő volt a kommunista elkötelezettségű magyar napilapnak – előbb Szabad Vajdaság néven létezett, napjainkig pedig Magyar Szó címen jelenik meg – a főszerkesztője, amíg 1948-ban szembe nem fordult Titóval. Letartóztatták,

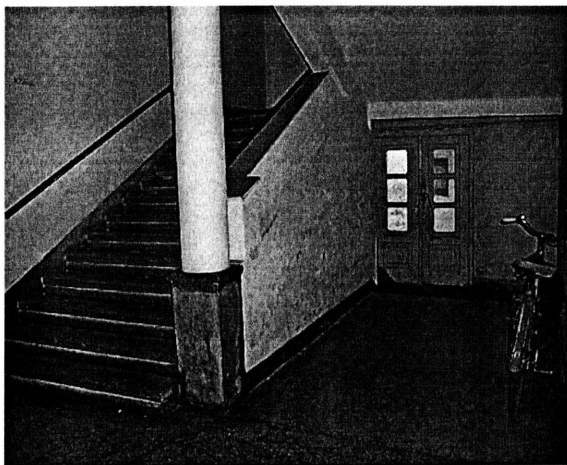
s öt évet töltött az adriai Goli otok nevű börtönszigeten, ahol az egyik legmegátalkodottabb rabnak tartották, mert nem volt hajlandó vétkesnek minősíteni magát, emiatt az utolsók között szabadult. (Illik-e ilyen magatartás ismeretében azt mondani rá: minden tévedése ellenére igazi nyakas kálomista!) Soha többet még csak a neve sem jelenhetett meg írásai alatt a lapban, hanem a Délvidék egyik legkiválóbb magyar nyelvvelőjeként Kossa János néven írta a magyar nyelv védelmében szerzett szacikkeit. Kek Zsigmond és Gachal János, noha mindketten tekintélyes és képzett lelkészek voltak, meglehetősen eltérő eszméket vallottak, s ezt nem rejtették véka alá. Valójában állandó hadakozásban álltak egymással, Gachal előtt ugyanis nem volt ismeretlen, hogy Keknek erős baloldali, később határozott kommunista kötődései voltak. Örök rejtély marad, mit tudott a lelkészből lett főszerkesztő a püspökké avanszált, mártírrá lett társáról. Csupán valószínűsíthetjük, hogy volt róla tudomása, hiszen ha előbb nem, úgy akkor tájékozódhatott, amikor – a szintén magyarságának áldozatává vált – Németh Péter lelövésének eseményei annyira odairányították a hatalmon lévők – köztük Kek Zsigmond főszerkesztő – figyelmét a torontálvásárhelyi eseményekre. Erről már hivatalból is tájékozódnia kellett.

Az ereje teljében lévő lelkész, pipával a kezében a paplak udvarán

A Református Világszemle említett számából azonban még egy harmadik értesülést is szerezhethünk, ezt már személyesen Gachal Jánosról. Közli ugyanis a könyvkiadással foglalkozó, Jugoszláviára vonatkozó résznél az alábbiakat: „*Gachal János – Tóth Bálint: Debelyacsai Református híradó. Megszűnt.*” Eszerint tehát Gachal lapot is adott ki, amit nyilván ő maga írt, és segítőtársa is akadt nevezett Tóth Bálint személyében. Sajnos, nem került elő belőle mutatványpéldány sem.

Nem kizárólag a lelkész buzgóságából dominált a faluban az egyyüvé tartozási közszellem. Úgy tűnik, általában is megvolt ehhez a lakosság zömében az óhaj. Németh Gyula, az 1945 őszen orvul lelőtt, 1944-től kommunista községi párttitkár fiatalabbik fia visszaemlékezésében közölte, hogy a két háború között, amikor édesapját baloldalisága miatt bebörtönözték, a lelkész gondoskodott a családjukról. Róla és fivérééről, Istvánról – az Újvidéki Színház későbbi alapító igazgatójáról –, valamint édesanyjukról.

*A községháza lépcsőházának az udvarra nyíló ajtaja.
Mögötte történt a gyilkosság*

Idősb. Keck Zsigmond cservenkai lelkész – az ősz szakállas, bajszos – szolgálatának 50. jubileumán, 1935. július 27-én. Jobbra tőle Ágoston Sándor püspök

Nem ellenőrzött a történet, sajnos, már nem is lehet ellenőrizni az alábbiakat. Néhány tanú közölte, hogy a Tájékoztató Iroda³⁰ létrehozása miatt kialakult válságos idő kezdetén, a Sztálin és Tito között kirobbant harc miatt, amikor a kommunista pártok tagjainak szint kellett vallaniuk, a két Németh testvér meg egyezett, hogy egyikük az egyik vezér, másikuk a másik mellett fog nyilatkozni. Így lett Gyulából a Goli otok börtönsziget rabja, mert Sztálin mellett állt ki, Istvánból pedig elég jól futó politikus, majd kultúr munkás, mert Titót támogatta. Ha történetesen nem is így váltak el útjaik, az úgy mindenesetre jellemző a korra.

Gachal emberszerető gesztusa más módon is megnyilvánult. Az 1941-es német megszállás idején a lelkész messze földről odamenekülő izraelitáknak is adott ki bizonyítványt arról, hogy

³⁰ Tájékoztató Iroda, Jugoszláviában Informbiro – Sztálin kezdeményezésére 1947-ben létrehozott nemzetközi kommunista szerv, a korábbi Komintern helyett. Tito eleinte támogatta, majd 1948-ban, miután Jugoszlávia önállóságának és az ő személye szuverenitásának veszélyeztetőjét látta benne, szembefordult vele és egyben Sztálinnal is, s ez Jugoszlávia és a Szovjetunió viszonyát lényegében a két ország szétbomlásáig véglegesen meghatározta.

Gachal János esperes és fia, a fiatal lelkész

az illető az ő híve. A lelkészi hivatal rendezetlen okmányai között a kétezres évek elején ott szolgáló Móricz Attila lelkész talált néhány oklevelet, amelyek igazolják, hogy Gachal ilyen hamis bizonylatokat akkor is szerkesztett, amikor ez nem csekély veszéllyel járt. Sokakat akasztottak föl akkoriban ilyesmiért. Többek között például előkerült olyan bizonylat, hogy bizonyos Spitzer Margit izraelita (apja Spitzer Sándor, anyja Kempler Ilona) kecskeméti születésű torontáltvársárhelyi lakos, valamint Görbe Gyuláné Weil Sarolta izraelita (anyja Weil Erzsébet budapesti születésű belgrádi) lakos nem izraelita, hanem református vallású. Számukra Gachal kiadott erről egy hamis bizonylatot.

Hasonló módon viselkedett az üldözöttekkel szemben az egész falu. Egy korabeli névtelen tanú a kilencvenes évek elején közölt egy példát arra vonatkozóan, hogyan mentettek meg ravasz összefogással egy egész csoportot az elhurcolástól, a biztos haláltól.

Egy alkalommal Pancsováról jött egy dzsipen két német tiszt és egy detektív. Hoztak magukkal egy névsort, a helybeli kommunisták és támogatóik névsorát, mintegy negyven névvel. A községi bíró Tóth Ferenc volt, őt keresték. Kungelt István gépészmérnök tolmácsolódott nekik, ő volt a németek megbízottja. Tóth és Kungelt a listát áttekintve gyorsan megegyezett, hogy megakadályozzák az emberek elvitelét. A jövevényeket elvitték a Ládiakhoz, akiknek nagy asztalosműhelyük volt. Beadták a tiszteknek, hogy abban a gyárban dolgozik a keresettek egy része: éjt nappallá téve gyártják a szánkókat a németeknek az orosz frontra. Ezt megerősítette egy Marx nevű katona is, aki ott őrködött az asztalosüzemben. Utána a jövevényekkel elmentek Varjú István műhelyébe, hogy ott dolgozik egy másik csoport. Ezek meg facipőt gyártanak a német katonáknak a frontra. Rajta volt a listán a három Andorka, Németh Péter³¹ és Márton Pál is. Az egész falu tudta róluk, hogy beszervezett és kipróbált kommunisták. Természetesen egészen más kérdés, hogy nevezettek nem

³¹ 1929. december 14-én, a királyi diktatúra idején Némethet öt év börtönre ítélték. Ugyanebben a perben Mártont felmentették, noha a későbbi időkben tagja volt még a betiltott Jugoszláv Kommunista Párt vajdasági tartományi bizottságának is. Az Andorka testvéreknek pedig a Magyar Kommun idején a szegedi eseményekben volt jelentős szerepük. A kommun bukása után Torontáltvársárhelyen találtak menedéket.

tartoztak a közmegbecsülésnek örvendő falubeliek közé. Ezeket az embereket a falu vezetői és más, beszervezett polgárok egyöntetű akaratukkal mind megmentették. A hasonló magatartás azonban a kommunistákra is jellemző volt, s nem maradtak hátlátlanok. Az egyik Ládi gyereknek, Jánosnak az apja orosz zsidó volt, Askenázi Alekszandar. A felszabadulás utáni napokban egy csoport cserépaljai (Crepaja) szerb vagy tizenöt szekéren átjött a faluba, hogy randalírozzik majd itt. A szovjet tisztektől két órát kértek rá. Ládi elszaladt apósához és tolmácsul hívta, érvelőnek meg a kommunisták közül valakit, és egy, a faluban tartózkodó orosz tábornok elé kerülve kérték a rablás-gyilkolás megakadályozását. A tábornok elővette a pisztolyát, és ezzel kényszerítette a rabolni szándékozókat, hogy azonnal rakják le fegyvereiket, és takarodjanak ki a faluból. Az így elkobzott fegyvereket sokáig őrizgették a községházán.³²

---

³² Ezt a leírást A megtorlás napjai c. kötetből idézzük, de ott nincs feltüntetve, hogy Németh Gyulától származik. Ő ugyanis nyilatkozata idején nem kívánta ezt a részt a neve alatt nyilvánosságra hozni. A szövegben említett, a szovjet tábornokokhoz érvelőként hívott személy ugyanis az ő édesapja, Németh Péter volt. A nyilatkozó nem közölte, miért nem óhajtja e nemes és nem veszélytelen vállalkozás egyik főszereplőjeként megnevezni édesapját. Időközben azonban Németh Gyula elhunyt, nincs már akadálya, hogy felfedjük a történet előadójának kilétét. – M. M.